

senteerde bijzitter in dit college³. Duidelijk is in ieder geval, dat Viglius een (uitzonderlijk) representant van een grote groep Friese juristen genoemd mag worden. Zijn biografie lijkt hieraan voorbij te gaan. Ik vermoed dat dit komt doordat Postma de eerste 35 levensjaren (= de eerste levenshelft) van zijn hoofdpersoon vooral heeft opgevat als een voorbereiding op, een aanloop tot, de episode in de Geheime Raad en de Raad van State. Achteraf gezien moge zo'n conceptie aantrekkelijk voorkomen, ik meen dat ze voor het geval Viglius minder acceptabel is. Er hebben geen 'junger' en 'alter' Viglius bestaan, gelijk men bij Karl Marx wel veronderstelt: hoogstens heeft zich zijn werkterrein van het juridische naar het staatkundige vlak verlegd (na 1549). Zou deze verschuiving mede zijn werk- en denkwijze beïnvloed hebben? Of heeft Viglius de oude methode (uitvoerige dossier-vorming, selectie van gegevens, juridische argumentatie) aangehouden? Voorshands neem ik aan, dat ook de tweede levenshelft meer constanten dan variabelen zal vertonen.

Ten besluit: schrijver heeft ons een betrouwbaar, zij het niet geheel compleet, beeld geschetst van de ambitieuze en steeds op verbetering van zijn financiële toestand uit zijnde beroepsjurist Viglius. Dat deze zich in zijn nagelaten papiermassa nauwelijks blootgeeft als *mens*, valt Postma niet euvel te duiden. Diens boek vormt een degelijk, schoon ietwat krap geconcipieerd, fundament voor een beschrijving van de jaren 1549-1577. Vol verwachting en vertrouwen kijk ik daar naar uit⁴.

P.L. Nève

I. Wallerstein, *Mercantilisme en de consolidatie van de Europese wereld-economie 1600-1750. Het moderne wereld-systeem*, II (Weesp: Heureka, 1983, 439 blz., f59,50, ISBN 90 6262 351 4).

De oorspronkelijke, Engelse, versie van dit boek uit 1980 was het vervolg op Wallersteins geruchtmakende werk uit 1974 over het ontstaan van de Europese wereldeconomie. Die studie oogstte toen zowel bewondering als kritiek. De bewondering gold vooral Wallersteins belezenheid en enorme feitenkennis en de gedurfd manier waarop hij probeerde deze te verweven met zijn brede kijk op de historische ontwikkeling als een structureel bepaald en systematisch samenhangend proces. Daarbij ging hij ervan uit dat de (kapitalistische) wereldeconomie door de specifieke arbeidsverdeling en uiteenlopende arbeidsorganisatie tussen centrum, semi-periferie en periferie fungeerde als een bij uitstek efficiënt uitbuitingsmechanisme. Deze axiomatische voorstelling stuitte op bezwaren. Stellige uitspraken en boude beweringen verhullen nu eenmaal niet het ontbreken van beredeneerde, met kwantitatieve gegevens gestaafde bewijsvoeringen, ook niet als zij met een overvloed van citaten worden gelardeerd. Ook de wollige betoogtrant waarmee hij rijp en groen probeerde aaneen te rijgen tot een zinvol sluitend geheel maakte geen aanspraak op bewondering.

3. Zie de *A nnotata de personis Iudicii Camerae Imperialis, a primo illius exordio, usque ad annum Domini MDLVI* (Ingolstadt, 1557), G. de Wal, *Oratio de claris Frisiae jureconsultis* (rede Franeker 7 oktober 1818; Leeuwarden, 1825) en L.J. van Apeldoorn, 'Het Romeinsche recht in Friesland', *Mededelingen Nederlandsche Akademie van Wetenschappen; afdeling letteren*, NR III, nr. 10 (Amsterdam, 1940).

4. Als romanist moet ik erop wijzen, dat schrijver op de pagina's 24, 26, 40, 45 en 47 onnodig uitglijdt bij het hanteren van de indeling en de nomenclatuur van het Corpus Iuris Civilis. Waarom heeft hij mijn betreurde collega H.J. Scheltema, romanist van Europese vermaardheid aan dezelfde universiteit, waaraan Postma promoveerde, niet geraadpleegd?

Wie, zoals Wallerstein, zich laat voortdrijven op een stroom van vaagheden, heeft altijd gelijk: alles klopt met alles.

Zo ook in deel II van zijn monumentale studie. Daarin wil hij aantonen dat de Europese hegemonie al tussen 1600-1750 werd versterkt en bevestigd. Geen eenvoudige opgave, gezien de vele beschouwingen die sedert de jaren vijftig zijn gewijd aan de fundamentele crisis van de Europese samenleving in de zeventiende eeuw. Nu is zo langzamerhand alles behalve duidelijk wat we precies onder deze crisis moeten verstaan. De een spreekt van langdurige malaise en depressie, de ander van hevige op- en neergang of fundamentele gespletenheid, de derde van hervorming en herstructurering en sommigen weer van transformatie, modernisering of overgang. Kortom, chaos en commotie alom en 't valt niet gemakkelijk in te zien hoe op basis daarvan de Europese positie viel te versterken. Geen nood.

Wallerstein legt eenvoudig de nadruk op 'de wezenlijke continuïteit' tussen de zeventiende eeuw en het daaraan voorafgaande tijdvak. Schijnbaar laat hij de crisis daarmee voor wat deze is. Maar voor wie zich daarbij bedenkelijk achter de oren begint te krabben heeft hij onmiddellijk verweer in petto. In één adem door wijst hij namelijk toch op dat 'ene grote verschil' van zestiende-eeuwse expansie en zeventiende-eeuwse contractie (7). En zo bleven ook de 'grenzen der wereldeconomie' tussen 1500-1750 dezelfde al verschoven tegelijkertijd haar 'buitengrenzen' - wat daaronder dan ook mag worden verstaan. Trouwens ook binnen de wereldeconomie verschoof van alles en nog wat. Zo is dan toch weer verschil tussen 'de periode van 1450 (of 1500) tot 1650 en die van 1600 tot 1750 (de grenzen overlappen elkaar opzettelijk)'. Het betreft dan zulke kleinigheden als 'de verdeling van produktiemiddelen, economische functies (? K.) rijkdom en armoede, evenals de plaatsbepaling (?? K.) van loondienst en industriële onderneming'. Wat komt er zo bezien dan terecht van die 'wezenlijke continuïteit'? Te bewijzen valt dit alles trouwens nauwelijks, zegt Wallerstein, omdat de vereiste indicaties ontbreken. Zo rolt het karretje beladen met weke vaagheden voort, tot wanhoop van de recensent die prijs stelt op exactheid en precisie.

Er valt dan ook geen zinnig woord over te zeggen. Daarentegen is Wallerstein op zijn best als hij zich zet aan het weergeven en samenvatten van actuele discussies en fundamentele debatten over belangrijke historische vraagstukken. Van de desbetreffende literatuur is hij steeds uitstekend op de hoogte. Zo weet hij bijvoorbeeld de huidige stand van zaken weer te geven met betrekking tot de economische ontwikkeling in Europa tijdens de zeventiende eeuw. Weinigen zullen hem zijn slotsom willen betwisten als hij in het voetspoor van ondermeer Th. Rabb constateert dat daarmee vooral de belangen waren gediend van degenen, die het meest van het kapitalisme profiteerden. Die slotsom is allerm minst in strijd met bijvoorbeeld de denkbeelden van Eric Hobsbawm, die als één der eersten de zeventiende-eeuwse crisis beschreef en zelfs ook niet met die van Ivo Schöffer, die het bestaan van een algemene crisis juist betwistte. Wallersteins beschrijving van de Hollandse hegemonie sluit op die slotsom aan. Zijn behandeling is in dit bestek evenwichtig en verantwoord, maar voegt niets nieuws toe aan onze kennis. Vreemd genoeg mist hij voor open doel de kans de Hollandse commerciële exploitatie van de overzeese wereld te confronteren met het imperialistische systeem der Iberische staten. Lag zo'n vergelijking niet voor de hand gezien zijn stelling dat 'wereldeconomieën' profijtelijker werken dan 'wereldimperien'? Maar Spanje en Portugal zijn in dit deel als centrumlanden geruisloos van het toneel verdwenen, ongeacht hun nog altijd grote betekenis als koloniale machten. In de plaats daarvan vergast Wallerstein zijn lezer op een duidelijke schets van de onderlinge strijd der nieuwe centrumlanden Holland, Engeland en Frankrijk. Ook daarbij valt geen nieuws te melden. En wat de verklaring van al dit oorlogszuchtige gedoe betreft komt Wal-

lerstein niet veel verder dan te zeggen dat tegenstrijdige behoeften van centrummachten die elkaar in een tijd van contractie de hegemonie betwisten wel tot botsingen moesten voeren. Zo'n oppervlakkige eenzijdigheid maakt niet bepaald de indruk van wetenschappelijkheid. En in hoeverre de wereld buiten het centrum daarmee ook van doen had blijft een onbeantwoorde vraag.

Wat gebeurde daar dan? Getrouw aan zijn vooropgezette schema onderscheidt Wallerstein in dit verband de periferie van de semi-periferie; centrum, periferie en semi-periferie vormen immers het door de uiteenlopende arbeidsverdeling en arbeidsorganisatie bepaald *systematisch* samenhangende geheel van de wereldeconomie. Welnu, de ontwikkeling in de periferie was volgens Wallerstein duidelijk. Zij omvat om de een of andere, ongenoemde redenen Oost-Europa, Zuid-Italië en Spaans-Amerika. De vertraging van de economische groei - ook wel contractie en zelfs neergang geheten! - dwong er tot het intensievere gebruik van menselijke en natuurlijke hulpbronnen. Dat leidde om onnaspeurbare redenen tot uitputting van het produktiepotentieel. Wie nu meent dat dan ook het centrum werd verzwakt, dat immers zijn positie dankte aan de exploitatie van de periferie, heeft het mis. Zeker, de periferie zag af van produktie voor de markt (99) - elders heet het weer dat zij gedwongen werd zich te oriënteren op *regionale* markten en inderdaad fungeerde Spaans-Amerika destijds vrijwel onafhankelijk van de Europese markt - maar toch werd de positie van centrum en wereldeconomie versterkt. Ra-ra hoe kan dat? Indien ik Wallersteins uiteenzettingen goed begrijp - ik ben daar verre van zeker van - stond het agressieve nationalisme der centrumstaten met hun mercantilistische politiek daar borg voor. Het hoe, waarmee en waarom daarvan blijft overigens in het duister. De effectiviteit van het mercantilisme staat voorts niet vast. Maar natuurlijk: er kwam - in het Caraïbische gebied - een nieuwe periferie - tot stand, die produkten leverde welke het centrum niet voortbracht, te weten suiker, goud en tabak. Maar is dat niet een arbeidsverdeling die weinig of niets te maken heeft met verschillen in arbeidsorganisatie?

Zo mogelijk nog verwarrender en warriger is Wallersteins betoog over de semi-periferie. De lezer raadt natuurlijk al dat het nu gaat om de 'oude ruggegraat' van Europa, van Vlaanderen via West- en Zuid-Duitsland naar Noord-Italië en voorts om Spanje, Portugal, Zweden, Pruisen en Brits-Noord-Amerika. Heel Afrika en Azië hebben zich inmiddels in de mist der historie opgelost: zij zijn buiten beeld geraakt hetgeen - als men over wereldeconomie praat - merkwaardig mag heten. De bekeken semi-periferie viel uiteen in twee delen. Sommige gebieden leden onder de verscherpte uitbuiting omdat ze door het centrum werden gereduceerd tot 'transportbanden van meerwaarde' (??? K.); andere daarentegen zoals bijvoorbeeld Zweden konden hun positie verbeteren. Waarom? Het doet haast pijnlijk aan te zien hoe Wallersteins pretenties als structuralistisch historicus van het moderne wereld-systeem schipbreuk lijden als het erom gaat zulke wezenlijke vragen te beantwoorden. Zo moet hij zich ter verklaring van het Zweedse geval nota bene beroepen op de invloed van 'een sterke persoonlijkheid als Gustaaf Adolf' (146). Steekt het systeem nu werkelijk zo in elkaar? Het boek eindigt met een hoofdstuk, dat opnieuw aan de strijd in het centrum is gewijd. Kern van het betoog blijkt te zijn dat er steeds meer groeperingen kwamen die als 'burgers en proletariërs' hun eigen belangen dienden en hun aandeel in een kapitalistisch systeem verdedigden. Waarvan akte. Resteert te zeggen dat het notenapparaat 162, de literatuuropgave - ± 1500 titels! - 58 bladzijden telt. 't Is een boel. De vertaling van Gitan de Wit, hoewel niet vlekkeloos, is een verbetering ten opzichte van het slechte werk van Jan Stoof in deel I.

P.W. Klein

L. Blussé en F. Gaastra, ed., *Companies and Trade. Essays on Overseas Trading Companies during the Ancien Régime* (Comparative Studies in Overseas History 111; Leiden: University Press, 1981, vi + 276 blz., ISBN 90 6021 473 0).

In dit derde deel van de reeks Comparative Studies in Overseas History van de Leidse werkgroep voor de geschiedenis van de Europese expansie, bevattende de referaten van het in 1978 gehouden colloquium, bevinden de samenstellers zich op veilig terrein. Uitgangspstelling was, dat de transoceanische handelscompagnieën uit de zeventiende en achttiende eeuw als een historische categorie (a concept) kunnen worden gezien. Als dit het geval is, dan dienen de door deze term omschreven fenomenen in hun verschillende historische gedaanten voldoende eenheid te vertonen, om onder eenzelfde noemer te kunnen worden gebracht. Voor wie over de juistheid van deze opvatting nog twijfels mocht hebben, is lezing van deze bundel voldoende om bekeerd te worden.

In zijn bijdrage benadrukt P.W. Klein met klemmende argumenten de originaliteit van de Noordepse handelscompagnieën op aandelen van de zeventiende en achttiende eeuw ten opzichte van hun zestiende-eeuwse voorgangers uit het Middellandse-Zeegebied. In de volgende hoofdstukken laten K.N. Chaudhuri, F. Gaastra, P.C. Emmer, P.H. Boule, G.D. Winus, O. Feldbaek en E. Schmitt zien, dat de onderscheiden Engelse, Nederlandse, Franse, Portugese, Deense en Brandenburgse compagnieën tot eenzelfde genus behoren, al zijn ook de onderlinge verschillen markant. De eenheid bestaat vooral hierin dat zij allen een rol speelden als intermediair tussen het belang van de staat en dat van de handelsgemeenschappen van hun landen van herkomst. Tegenover de door de staat verleende protectie en monopolies stelden laatstgenoemden hun inbreng van kapitaal en kennis van markt en bedrijf. Tenminste, dat was het ideaalbeeld, zoals gerealiseerd bij de Engelse en Nederlandse Aziatische compagnieën, de lichtende voorbeelden van dat tijdvak. Door de kracht van de mercantiele gemeenschappen daar kon de rol van de staat beperkt blijven en waren de compagnieën in staat, de handel op den verre de lange adem en de militaire en bestuurlijke kracht te verschaffen, die de individuele koopman of kleine maatschap niet leveren kon. In Frankrijk, Portugal en Brandenburg was de rol van de staat als initiator veel belangrijker en bleef het 'raison d'état' het belang der compagnieën overheersen. Voor Frankrijk resulteerde dat in een situatie, aldus Boule, waarin de door de staat gefinancierde compagnieën als het ware van binnenuit door de kooplui werden leeggegeten. Ook zo echter leverden zij hun bijdrage aan de ontwikkeling van de Franse handel of, zoals in het Portugese geval, aan de strijd tegen de Republiek.

Over het geheel genomen wordt in de bovengenoemde opstellen een opgewekt beeld van de compagnieën geschetst, waarbij de nadruk valt op de pluspunten. Dit is ook de teneur van het afsluitende opstel van N. Steensgaard. Nu mag dat best wel eens. Enige twijfel echter bekruipt de lezer bij de stelling, geopperd in de inleiding. Zou, zo vragen Blussé en Gaastra zich daar af, het stigma van verval, corruptie en inefficiëncy, dat zo zwaar drukt op het beeld van deze compagnieën gedurende de laatste decennia van hun bestaan, niet veroorzaakt zijn door het stelselmatig kiezen van het verkeerde historisch perspectief? Zou het niet veeleer zo zijn, dat de compagnieën zich zelf toen hadden overleefd nadat zij hun historische missie, het scheppen van een wereldeconomie, hadden vervuld? In deze 'happy end-visie' zit iets aantrekkelijks doch zij gaat voorbij aan de omstandigheid, dat ook toen de wereldmarkt niet beantwoordde aan het ideaaltype van de Manchester School, doch dat politieke machtsvorming en -uitoefening in hoge mate de gang van zaken mee bepaalden. Voor ieder der medespelers gold de noodzaak, thuis orde op zaken te stellen, op straffe van interne stagnatie en internationaal positieverlies. De vraag naar de doel-